

IVAN FRANO JUKIĆ NARODNI PROSVJETTELJ I POLITIČKI BORAC

36 se sa imenom Ivana Frana Jukića susrećemo u 40-im i 50-im godinama prošloga vijeka. On se tada pojavljuje na našem kulturnom i političkom horizontu kao vrlo zanimljiva i vrlo markantna ličnost.

Prva polovina XIX v. nesumnjivo je jedan od najznačajnijih perioda naše istorije. Tih godina Srbi i Hrvati doživljuju svoj kulturni i politički preporod. Oslobođeni se osmanskog ropstva, Srbi obnavljaju svoju državu i čine napore da učvrste ojevu samostalnost. Hrvati vode borbu za svoj narodni jezik i narodnu kulturu koji su im kroz vijekove ugrožavani sa strane rimskog kozmopolitizma i bečkog i peštanskog centralizma i imperijalizma. Kulturni život i kod jednih i kod drugih doživljuje dotada neviđen polet. Udaraju se temelji srpskoj i hrvatskoj građanskoj nauci i kulturi. Vrše se jezične i pravopisne reforme koje će pisano riječ učiniti pristupačnom i širim narodnim slojevima, ostvaruje se jedinstvo književnog jezika koje otvara šire mogućnosti za kulturno zbližavanje Srba i Hrvata. Pokreću se novine i časopisi, štampaju se knjige na narodnom jeziku, objavljuju se zbirke narodnih umotvorina, opisuju se narodni život i običaji, proučava se narodni jezik i prošlost. U tom općem stvaralačkom заносу doći će do izražaja i znatan broj snažnih talenata¹.

Ova uturbana i plodonosna aktivnost Srba i Hrvata izvan granica Bosne morala je da nađe odjeka i među njihovim sunarodnicima u Bosni i Hercegovini, koji su, pod turskom vlašću, živjeli u stalnom strahu i duhovnoj petištenosti, u teškoj ekonomskoj bijedi i kulturnoj zaostalosti. Ona će dovesti do uspostavljanja življih i organizovanijih veza, političkih i kulturnih, između Bosne i Hercegovine i ostalih naprednijih i razvijenijih

srpskih i hrvatskih krajeva. Srpska nacionalno-oslobodilačka propaganda koja je djelovala iz Beograda i čitav preporodiljski misao čije je žarište bilo u Zagrebu neće će pristalice i saradnike i u Bosni i Hercegovini. Oni će, činiti pokušaje i ulagati napore da savremenu prosvjetiljsku i oslobodilačku misao presade i na oporu i nemirno bosnansko tlo.

Prisiljena općim razvojem prilika u Evropi i, na njim u vezi, suprotnostima i sukobima koji se rađaju unutar osmanske imperije, Mahmud II i Abdul-Neđib donose zakone i uredbe o unutrašnjim reformama turskog carstva. U prvoj polovini XIX v. evropski dio otomanske imperije bio je na čelu oslobodilačkim bunama i ustanama porobljenih balkanskih naroda i ugrožen općim nacionalističkim pokretima u Evropi koji nalaze odjeka i u balkanskim zemljama. Evropske velike sile pokazuju sve aktivniju zainteresovanost za sudbinu naslijeđa iz «bolesnika na Bosforu», koji se, po njihovom mišljenju, nalazio već na umoru. Bosna i Hercegovina, zbog svoje etničke i konfesionalne podvojenosti, postaću naročito pogodno tlo za okretanje i sukobe najraznovrsnijih interesa. Daleko od državnog centra i prepuštena usmoupravljanju nasljednih paša i kapetana, ova turska provincija često je pokazivala centrifugalne tendencije, želju da joj se centralna vlast «ne miješav u njene poslove». Tako će i reforme Mahmuda II, zavedenje redovne vojske i administrativni centralizam morati da izazovu naročito oštro nezadovoljstvo među bosanskim feudalcima i dovesti do novih oružanih sukoba sa centralnom vlašću.

Giňanskim hattiserifom od 1830 g. i uredbama koje su izdavane doznijih godina formalno su podanici turskog carstva bili isjednačeni pred zakonom. Bez obzira na vjersku pripadnost, garantovana je svima sloboda ličnosti i sloboda imanja, pravo da pohađaju škole i da stupaju u državnu službu, pravo svjedochenja na sudu u sporovima između muslimana i hrišćana, tevrnjenjerno učesće u upravnim savjetima, pravdnost i s-

¹ U to vrijeme, bio je Bosna bijedna i zaostala u odnosu na ostale zemlje. Upravo Srbi imali su Maticu srpsku, Hrvati Maticu hrvatsku, a Srbi u Knjevinu i Srbima srpsko društvo. Tu su bila objavljvana su djela Vukova i Nikolića, Vasiljeva i Donostrova, Matkovića i Radovića, Petra Preradovića, Stanka Vukovića i dr.

PREGLAD

Kad se u jesen 1942 g. vratila iz Zagreba, gdje je probavila nekoliko dana i «svaki dan» u drugom biva, da i najvećim odobrenjem susreću jednom prijatelju svoje zagrebačke prijateljice. «Da Zagreb nije je da vam ništa ne pišem, budući da u malo riječi ne da se izraziti napredovanje života, koje sve nove za noćni, ljetne za ljepšim izlaze». I kada se kako nije imao novaca da ih kupuje izračunavati našti da će to moći učiniti «ako bog da te svo društvo što smo nazvali zavodemo».

Ali ovaj prvi njegov pokušaj da osnuje prvo bosansko kulturno-prosvjetno društvo ipak je propao. Jukić nije našao na dovoljno razumljivom ni pomoći sa strane onih sa kojima je radio, vjerovatno u prvom redu bratara koji su živjeli po neskim župama i bili neposrednije i prisnije povezani sa narodom, ali koji nisu mogli da ga dokraj prate u njegovim poduhvatima. Same crkvene vlasti, koje su i inače sa poduzetjem gledale na ovu vrstu poslova i napore na Jukića kao njihovog inicijatora,¹⁾ nisu htjele da odobre načrt pravila za osnivanje «Kola bosanskog».

Poslije nekoliko godina, neumorni i uporan Jukić ponovo upućuje prijateljima poziv u «Kola bosanska» koje «domorodni bosanski za godinu 1948 zavešti bele». On ovoga puta svoj vijek naziva vijekom prosvjete u kojem se na sve strane «zavođe učiteljska i stvaraju učionice». Sto nekada bijahu sabije i budževali — kilče Jukić u svom nativnom znanju — to su sada knjige i časopisi, pa preporučuje svojim Bosancima da ih čitaju kako bi se njih vidjeli šta drugi narodi rade i na njih se mogli ugledati. «Društvo će ovoga puta u prvom redu voditi brigu o otvaranju narodnih učionica i, kao i po ranijem nacrtu, izdavače i svoju godišnju publikaciju». Ova druga pravila, kako u njihovom nacrtu brižito stoji, imala su da se «ponizno stare pod odbranu i zaštitu časnog definitorija, od koga se najprije dopuštenje iste, pa se tek onda kad ga dobije društvo u život stupiti». «Časni definitorij» je, međutim, i po drugi put odbio da potvrdi pravila «Kola bosanskog».

Iz korespondencije Jukićeve iz ovoga vremena, iz njegovih pisama Gaju, Vrazu i fra Bani Peričiću, mi vidimo da je Jukić nastojao da svoj široki prosvjetiteljski program ostvari i van okvira društva koje nije uspio da osnuje. Vidimo i to da je u tom svom nastojanju bio stvarno usamljen i stalno predmet nepovjerenja i podzarenja ne samo starješina svoga reda nego i ostalih franjevac. Pa ipak u tim njegovim pismima nama nigdje tragi po-

ustalosti, nijedne gubitnije neposrednosti. Zato on, takorekći sam, izveštao ih pokušava da izveštava ote postarati zaostala na kojima su, u drugim našim krajevima, a to vrijeme rodilo desetine i stotine kulturnih i prosvjetnih radnika. I to stalno se podjednako slalom, sa neopisivim entuzijazmom naroda. U ovom bezrazdruživom optimizmu Jukić upućava Vrazu da u štampi ima dosta dara, «mladića vatrenih i stasica pametnih», koji žele da rade na književnosti, i da i što ima «dosta članaka hitno dovršenih».

Kako nije uspio da u okviru «Kola bosanskog» osnuje narodna čitaonica, Jukić preko svojih zagrebačkih prijatelja redovno nastavlja hrvatske i srpske publikacije i sam u rasturu među svoje poznanike. On molli Vrazu da mu ih šalje čim se pojave, i ne čekajući na narudžbinu, i to od «pućkih» knjiga vijek po deset primjeraka, a od «učenih» po jedan. Jednom prilikom on ga pita, da li bi Matića hrvatska mogla da mu šalje knjige u komisiju, pa ako bi, da mu ih šalje u povlašćenim primjeraka, a on da će nastojati da ih rasproda i novac odmah pošalje.²⁾

Otvaranje osnovnih škola ili, kako ih Jukić naziva, narodnih učionica za hrišćansku djecu, prepušteno u ono vrijeme privatnoj inicijativi, preuzima Jukić također na sebe kao svoj lični zadatak. Obavještavajući fra Grpu Martića da je najed uspio da otvori narodnu učionicu u Fojnici kaže mu da je čuo da otvaranje učionice u Kroševu nije odobrio «časni discretorij». «Dosta ružno čutili — primjećuje Jukić i preporučuje Martiću da ne posusta u borbi za učionice, jer «doista to djelo je jedno najslavnije i najkosimije za buduće naše biće».

Jukić za ovo vrijeme budno prati događaje u Zagrebu, iako, izgleda, nije uvijek bio o njima potpuno obavješten. On je čuo da je među ilirima nastalo neko «nesoglasje». Njemu se čini da je ime slovenske postalo «im u očima instrancem, koji naz se boje ako procvjetaimo u narodnom životu. Jukić nije nepoznat da je u to vrijeme zabranjen ili obustavljen niz listova srpskih i hrvatskih koje on u jednom pismu nabrāja svo poimenice. Sve to skupa njega «velo smučuje», pa zabrinut pita Vrazu: «Hoće li naša narodnost održati se ili će moći biti neprijateljskoj zlobi ustupiti».

III

Sa dolaskom u Varcar Vahuf, izgleda 1949 g., za Jukića nastupa nov period u nje-

¹⁾ I u ovom podju, koji ga je stalno za samo vrijeme molio i insistirao na otvaranju. Jukić ipak da se ne bi se zadovoljio svojim. Šaljući fra Bani Peričiću (1947) Osnovna nova djela, on ga molio, da osnuje da ih čitaju i dopunjavaju ot izdavača. I da mu ih svakako ne treba šalje. Ilija Jukić — kako se — «stupiti» i potvrditi na pot. Šest dana puta daska... «ego soko» i oline tako su ih došli. —

svom životu. U to vrijeme on je najaktivniji i najplodniji objavivao svoje najkрупnije i najvažnije djela i razvoja svojih kulturno-prosvjetnih i političkih djelatnosti. Tu će se on susresti i sa zamkama svakodnevnog Onaer-pašom Latasom, prokivjeti neke vrijedne u zanosu velikih nada i očekivanja i doživjeti isto tako veliku razočaranja, potajne i stradanja.

Jukić je, vidjeli smo, još od 1840 g. želeo pokušati da pokrene časopis. Mislio je da tu ideju ostvari u okviru jednog kulturno-prosvjetnog društva, ali u tome nije uspio. Međutim, on se nije dao ometi više puta ponovljenim neuspjehima. Produžio je da priprema materijal i pravi konhimacije, dok se nije najrad, 1850 g., pojavio sa prvom svojom časopisom »Bosanski prijatelj« i time vezao za svoje ime pokretanje prve bosansko-hercegovačke publikacije te vrste.

Kako u Bosni i Hercegovini tada još nije bilo nijedne štamparije, Jukić je svoj časopis štampao u Zagrebu, u štampariji Lj. Gaja i, u nedostatku sopstvenih sredstava, o njenom trošku. Sve ostalo bilo je Jukićevo djelo, rezultat njegove inicijative i njegovih ličnih napora. Druga knjiga »Bosanskog prijatelja« izašla je istođe, 1851 g., a treća, koju je Jukić također u cijelosti bio pripremio za štampu, tek 10 godina doznije, 1861 g., dakle poslije njegove smrti.

U predgovoru prvoj knjizi »Bosanskog prijatelja« Jukić priznaje da posao kojega se prihvatio nije ništa lak i izlaze teškoće sa kojima se borio. Bosna je zaostala iza ostalih naroda evropske turske — kaže Jukić — i dok su se drugi prenuli iz dubokog sna nuznanja i sveč se nuznaduju ugodnim nuzrisom svijeta narodnog književstva«, Bosna još uvijek »salatko spava«, a Bosanci »lijenost za mudrost izabraše«. Njegova je želja da svojim časopisom »Bošnjake od sna nemarnosti probudi, da se osvjeste, potakne«. On je sa nekoliko rodoljuba još prije deset godina nastojao osnovati »društvo koje bi se oko književnog i umnog napredovanja bosanskog puka brinulo«, ali ga je »domaći neslog mnogo godina priješio«. Neprijatelji narodne prosvjete najrad su mu uskratili dozvolu da ga osnuje. Ironizirajući njihov stav prema društvu, Jukić kaže u predgovoru da su oni u njemu »jedni izlijanski karbonate opazili u svem dubokom mozgu, drugi vidjeli kako je Rus i Konacina Zec i Vrsnicu opazio, a ostali su Englema duveli, koji je, prosjeckavši kanal kroz Vlaske blokine Travnik...« Ali postoje — kaže Jukić sam za sebe — nuzdjete koje se »oplaki trauka« ni krivoz koji se »boji svoje sjene«, nego razboriti čovjek koji se ne da oplakati »obuznatim granom« ni »na puzi krležasti svrnuti«, evo ipak ista-đi pred ovaj narod »izreke sa prvih bosan-

skih časopisara, pozivajući na nezadovolje sve demaroda »Bošnjake« i »svu huzbu stuzim-liku«. Na kakav je ostao našao ovaj njegov poziv na saradnju vidi se najbolje po tome što je Jukić sve tri svoje »Bosanskog prijatelja«, takoreći od korice do korice, morao da ispunji svojim radovima.

Značan dio prostora u svojim raznim narodno-umotvornim i »svjetli razumom«, Jukić u narodnoj književnosti vidi najveće blago svoga naroda, »stajarij; »pomomik slavjanskog velikog znanja, »vrednog »obuzrenja i »ankounja«; narodne pripovjedke su i za njega »levar u koma sa »narodni »izik »kupa u »ogledaju vidi; narodne »poslovice, ostatak »naše stare filozofije, »mudrosti i »družbe«, a narodne »zagonetke, »džakar »bistroumnosti »nalog naroda.

U rubrici koja nosi naslov »domaći »lekar«, Jukić — kako će ušifiti i Vasa Pelagić tri decenija doznije — daje svojim »Bosanskim »ponke o tome kako će da se »izbije od raznih bolesti i kako će da ih »izlje. »Pisajući »imp- »tome pojedinih oboljenja on u »eto vrijeme upućuje na »lekarje kojima se mogu »lječiti, ali samo one »koje su »prokulane kao »dohter i »probitačne«. Sveštenicima »preporučuje da u svojim »vrtovima »ale »lekovite »trave, jer »za- »luđno je — veli — narodu »preporučivati »ovu i »ovu »travu, ako je nema. »Sav u »prosvjetiteljskim i »racionalističkim »idejama, Jukić veli da ovim putem »iskorijeni u narodu i »pred- »rasude »koje drži o »zopistima, »amajlijama i »drugim »čarolijama«.

»Bosanski »prijatelj«, donosi, u »zasebnim »rubrikama, »stuzine bosanaka, »kronika »kato- »ličke »crkve i »istoriju »književnog »rada u Bosni, »biografije »zahvalnih Bosanaca, »podatke o »narodnim »učionicama, »državne »zakone i »uredbe. Isti Jukić je u »Bosanskom »prijatelju« obje- »vio i tri svoja »oveča »članaka: »Zemljodržavopisni »pregled »turskog »carstva u Evropi, »Onaer- »paša i »bosanski »Turci i »Putovanje iz »Sata- »jeva u »Carigrad »godine 1852 »mjeseca »svibnja.

G. 1851 štampano je u Zagrebu Jukićevo najveće i najvažnije djelo, Zemljopis i povjestnica Bosne. Nije ga objavio pod svojim imenom, nego pod pseudonimom Slavoljub Bošnjak. Ali ipak nije mogao da se ne odzrije, ma i posredno, poed »nimu koji su mu »radali »mnogo »jaka »poveći mu »neprijeko i »ometajali ga u »pudu. Ga im se »druca u »predgovoru »opozim »izječima, »kto »pita »me ko je »ovu »knjigu »pisao — Vi »mo- »dobre »znate, jer za »svaku »moju »družbovsku »pozdrvanje »napojili ste me »čajnu »čeznja i »pelina«.

Za Zemljopis i povjestnicu Bosne Jukić je prikupljao gradiv od svojih »narodnih »stuzi, »tako da »ovo »djelo »prijatelja »vredno »marijke »družbovskog »rada. Jukić je »Bosnu »obliio »nakoliko »puta »prijateljajući »po-

PREGLED

datke, neposredno ili preko svojih prijatelja, o njenim planinama i sjekama, stacin gradovima i savremenim naseljima, o njenim ljudima i njihovom životu, običajima, nošaji, načinu priređivanja i kulturi. Jukićevi podaci su prilično iscrpni i dosta pouzdani. Naravno ako imamo u vidu da do njega nije bilo sličnoga djela na koje bi se mogao ugledati, kojim bi se mogao poslužiti. Jukić to i sam ističe u uvodnoj riječi: Bosna je «koliko nesrećna i potlačena, toliko i nepoznata i neopisana do sad bila». Ono što su o njoj pisali stranci, videno je «trkmiće» i nije dobro opisano — veli on. A Bošnjaci, i oni koji su mogli, nisu marili za takve poslove. Ahadirajući vjerovatno na misionerske akcije u dalekim zemljama, Jukić za te svoje «Bošnjake» kaže da im je milije znati zemljopis Nove Holandije i Kanade nego svoje otadžbine.

Za svoju «povjesnicu» Jukić se očitao slabo izvorima i literaturom. Od domaćih pisaca koristio se mnogo «Srpskim spomenicima» svoga zemljaka papa Pavla Karanotvrtkovića. Jukić izvore i literaturu navodi savjetno, sa svima uobličajenim podacima. Zanimno je, obzirom na ondašnje bosanske prilike, napose njegove lične, koliko je literaturu taj bosanski kulturni pionir uspio da savlada. V. Klaić, poznati hrv. historičar, povaljno je ocijenio Jukićevu istoriju i geografiju. «Kao što se Jukićev zemljopis — kaže on — odlikuje (tme što je sastavljen od muža koji je sam trijevan i izobražen samo ono pribijelo što je ili sam vidio ili od vjerdostojnih ljudi čuo, tako se njegova povjest Bosne ponašajuć uzdiče nad sve dosadašnje radnje stoga što je prvi izdano upotrebio mnogobrojne spomenike Karanotvrtkovićeve»¹⁰⁾ V. Čarović, u svojoj istoriji Bosne, kaže za ovo Jukićevo djelo da je «korisna i još uvijek ne bez vrijednosti stvar», a za njenog pisca sa pohvalom ističe da se «interesovao za sve strane duhovnog života svoje otadžbine u prošlosti i sadašnjosti i da je od pisaca iz Bosne »prvi koji je dao jedan ne velik pregled njene prošlosti»¹¹⁾

Uz ovu svoju knjigu Jukić je unio i primat «Zelje i molbe hrišćana Bosne i Hercegovine» upućene sultanu Abdul-Medžidu I mija 1860 g. Po svemu izgleda da je ovu preslavku Jukić lično sastavio. Ona mu je došla, kada je bio uhapšen i u Carigrad prognan za zabranom da se bica u Bosnu povraći, najviše u grijeh bila uplašvana. I poslije Kautlerita od Gilhane (1838) i carskih uređaba iz 1846. život bosanske raje ne samo da nije olakšan nego je postao još i teži. «Naše su nevolje mnogo veće nego što bi ih

znali opisati, narod strahno strada i propada» — napisano je u napomenama uz ovu preslavku. Zato se sultan i molio da se ova reforme poštuju i sprovedu. Njemu se postavljaju i novi zahtjevi omevanja načela jednakosti, koje su Mahmut II i Abdul Medžid više puta »javno i svečano obricali», ali koje se u Bosni nikada nije »u život prevarilo». Ti zahtjevi, odnako molbe, obuhvataju niz političkih, kulturnih i ekonomskih problema. U napomenama, Jukić navodi drastične primjere koji ilustruju poznata činjenica, da reforme nisu dovele do promjene u položaju raje, da one praktično ili uopšte nisu bile sprovedene ili su ne različite načine bile izgrađene od onih koji su njima bili pogodeni.

Primejući na svoja pleća da ove »molbe i žalbe» putem svoga časopisa iznese pred jugoslovensku i evropsku javnost, Jukić kaže da bi ispod njih stavili svoje potpisne »carskih podanika», ali da to niko ne smije da učini. Oni su više puta slali caru svoje ljude da mu se požale, ali ti su većinom bili zbog toga od mjesnih vlasti pobijani ili se uopšte nisu više smjeli vratiti u svoju otadžbinu.

Stampajući ove »molbe i žalbe» koje daju pravu sliku prilika u Bosni onog vremena, Jukić se teško zamjerio i domaćim poturcima i carskoj vladi u Carigradu. Sa Jukićevim otvorenim iznošenjem istine o prilikama u Bosni i naročito, smjelim i širokim zahtjevima koje je postavio, nisu se složili ni bosanski franjevci.¹²⁾ Jukić se ovima svojom pretpostavkom, izgleda, zamjerio i Austriji, jer je njena tadašnja politika bila pustiti da se stanje raje u Bosni ne popravlja, kako bi ona bila dovedena do očajanja i njoj se »u naručje bacila».

Odluka visoke porte da odlučnim i energičnim zahvatom konačno potpuni centralnoj vlasti tada najugroženiju oblast carstva bila je diktrirana prvenstveno spoljno-političkim razlozima, opštom političkom situacijom u svijetu i posljedicama koje je ova mogla imati po bezbjednost ostataka osmanske imperije u Evropi. Učestale pobune bosanske raje sa sve određenijim oslobodilačkim težnjama, mijesanje velikih sila u unutrašnje stvari Turske sa sve očividnijim imperijalističkim i zavojevačkim tendencijama i, najzad, sve organizovanije povezivanje bosanskih hrišćana sa svojim sunarodnicima u dvjema srpskim kneževinama i u susjednim

¹⁰⁾ Jukić se to i očekivao od u sebi zasnovanih i uvijek obvezanih starjehina raje. Vid. na to i u njegovoj preslavi izdatom u Carigradu od 14. decembra 1860 g. u kome odmah po svim se ovim spominjama i žalobama, izjavio bosnancima da se za Austriju ne treba bojati: «Ako mi franjevci po običaju oslobodjenih, izjavimo više od četvrtinu od izjave Kautlerita... to umogla od njega da se ne oslobodi... više lica svetima, na pak to se spominjama od B. Klaića».

¹¹⁾ V. Čarović, Povjest Bosne, Zagreb 1922, s. 18.

¹²⁾ Čarović, V. Historija Bosne, Beograd 1930, s. 11-12.

